

ФЕМІНІТИВИ В «СЛОВНИКУ ДІЛОВОЇ МОВИ» М. ДОРОШЕНКА, М. СТАНІСЛАВСЬКОГО, В. СТРАШКЕВИЧА

Вінницький національний технічний університет, Вінниця

Анотація

Розглянуто особливості репрезентації фемінітивів в «Словнику ділової мови: термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича; виявлено, що вказаний словник є цінним джерелом для комплексного вивчення важливого етапу еволюції фемінітивної підсистеми українського ділового мовлення на матеріалі лексикографічної праці, що у добу українізації постала як міцне підґрунтя для формування офіційно-ділового стилю української мови на національній мовній основі.

Ключові слова: фемінітив, фемінітивна підсистема, українська лексикографія, офіційно-діловий стиль

Abstract

The study explores the representation of feminatives in Dictionary of Business Language: Terminology and Phraseology by M. Doroshenko, M. Stanislavskiy, and V. Strashkevych. The analysis reveals that this dictionary constitutes a valuable resource for a comprehensive investigation of a crucial stage in the evolution of the feminine subsystem within Ukrainian business discourse. Based on lexicographic material, the dictionary, developed during the Ukrainization period, served as a solid foundation for the establishment of the official business style of the Ukrainian language on a national linguistic basis.

Keywords: feminine, feminine subsystem, Ukrainian lexicography, official business style

Вступ

Сучасний соціум активно еволюціонує в напрямку гендерної рівності, і мовні засоби, що відображають суспільне сприйняття ролі жінки у ньому, набувають на разі особливого значення й привертають увагу науковців різних галузей знань. Для лінгвістів фемінітивна підсистема є важливим аспектом граматичної та лексичної структури української мови, формування, розвиток та сучасні трансформації якої є цінним джерелом для аналізу внутрішніх механізмів функціонування мови, зокрема процесів словотворення, семантичного розширення та, зокрема, лексикографічної стандартизації [4; 5].

Найбільш дискусійним є питання вживання фемінітивів в офіційно-діловій комунікації, тому необхідність укладання словника сучасного ділового мовлення, який враховував би наявність фемінітивів, набуває все більшої актуальності і є надзвичайно важливим як для забезпечення функціонування та розвитку фемінітивної підсистеми, так і україномовної офіційно-ділової комунікації загалом, оскільки лексикографічне упорядкування дозволяє створити єдині мовні стандарти для вживання фемінітивів у професійній сфері, сприяючи уникненню двозначності, неточності, непорозуміння, полегшує роботу у сфері документообігу, забезпечуючи коректність використання мовних одиниць в організаційно-виробничому процесі.

Вивчення попереднього досвіду укладання словників уможливило інтеграцію ефективних практик, урахування суспільно-мовних трансформацій та уникнення помилок, що створить основу для ефективного укладання актуального словника української ділової мови, який відповідатиме сучасним стандартам, врахувати фемінітивну підсистему, виходячи з принципів доцільності й точності офіційно-ділового мовлення.

На окрему увагу заслуговують словники 20–30-х років ХХ ст., доби українізації, яка була позначена пошуками свого, питомого, національного, відповідно – й бурхливим мовотворенням шляхом проб і помилок [2]. Зокрема, важливе значення як складова процесу становлення офіційно-ділового стилю в українській мові початку ХХ ст., а також як цінне джерело для визначення ступеню репрезентації запропонованих до вживання в офіційному мовленні фемінітивів має «Словник ділової

мови: термінологія та фразеологія» Миколи Дорошенка, Миколи Станиславського та Володимира Страшкевича.

Метою роботи є виявлення особливостей репрезентації фемінітивної підсистеми в українському діловому мовленні на матеріалі словника, що, відбиваючи мовні реалії свого часу, є також важливим етапом в розвитку офіційно-ділового стилю в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фіксація фемінітивів та їх вивчення у різних аспектах мають в українській лінгвістиці давню історію. Різноманітні джерела надають сучасним науковцям багатий матеріал, що уможливило прослідковування еволюції фемінітивної підсистеми в українській мові. Ранні дослідження з граматики (XVI–поч. XX ст.) зафіксували значний матеріал щодо словотворення, відмінювання і вживання фемінітивів, тим самим заклали підґрунтя для подальшого вивчення субстантивів зі значенням жіночості. У XX ст. дослідники приділили значну увагу питанням творення та вживання фемінітивів (О. Синявський, П. Білоусенко, Л. Булаховський, Л. Гумецька, С. Бевзенко І. Білодід І. Ковалик, В. Німчук, О. Потебня, С. Самійленко та ін.). В українській лінгвістиці було створено підґрунтя для виокремлення у мовній системі фемінітивної підсистеми, у якій було чітко визначено предмет і об'єкт дослідження, методологічні основи, завдання, термінологію.

Сучасний етап дослідження фемінітивів закономірно спрямований на виявлення найновіших тенденцій динаміки творення, функціонування, унормування загальних найменувань осіб жіночої статі. Активно зростає чисельність розвідок, що цілеспрямовано аналізують генезу, еволюцію та специфіку сучасних процесів творення й функціонування фемінітивів (А. Архангельська, Н. Бабич, М. Брус, А. Нелюба, О. Пода, Я. Пузиренко та ін.), а також укладаються сучасні словники української мови, де представлена й фемінітивна лексика (М. Брус, Є. Карпіловська, М. Годована, А. Нелюба та ін.).

Щодо дослідження лексикографічної фіксації фемінітивів в українських словниках, то характер їхнього лексикографічного опису в XX–XXI ст. до сьогодні є предметом аналізу лише декількох мовознавчих студій (Т. Космеда, Я. Пузиренко, А. Таран та ін.), серед яких потрібно відзначити ґрунтовні дослідження М. Брус та А. Архангельської, які зробили найвагоміший внесок у вивчення як самих фемінітивів, так і особливостей їхнього лексикографічного кодування.

М. Брус, зосередивши увагу на питаннях генези, еволюції та функціонуванні фемінітивів, аналізує лексикографічні праці української мови, видані у XX–XXI ст. У розвідках А. Архангельської виявлено стимули та чинники новітньої фемінізації назв осіб жіночої статі в контексті загальних процесів мовної та соціальної динаміки новітньої української доби й, зокрема, розглянуто низку словників поч. XX ст., серед яких і «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станиславського та В. Страшкевича (СДМ). І роботи дослідниці є на разі єдиними, де фемінітивна підсистема розглянута як складова термінології ділового мовлення в історичному зрізі.

Як окремий предмет аналізу СДМ цікавить поодинокі науковців з погляду формування офіційно-ділового стилю в українській мові. Тут можна зазначити роботи П. Науменка та О. Боярчук, у яких на матеріалі словників, включаючи СДМ, окреслено динамічні процеси в лексиці та фразеології української ділової мови досліджуваного періоду.

Основна частина

Як відомо, перші десятиліття XX ст. відзначаються як один з найбільш складних та суперечливих етапів у формуванні, унормуванні та стандартизації української літературної мови, що було спричинене вимушеним співіснуванням української мови з іншими на територіях, що належали різним державам. Це, звичайно, впливало на розвиток літературної мови, яка вкрай потребувала нормативної єдності в усіх сферах комунікації, а особливо в діловому спілкуванні, у той час як офіційно-діловий стиль не був сформованим, не була виопрацьована ділова термінологія, що суттєво утруднювало роботу лексикографів. Проте цей період став чи не найбільш плідним в українському словникарстві: В. Кубайчук надав перелік, що містить понад дві сотні укладених у цей період словників [7]. Якість більшості словників, однак, була невисокою: «Словники різнилися якістю, але загалом їхній рівень був невисокий, – зазначає Ю. Шевельов. – Як правило вони складалися похапцем, щоб задовольнити нагальну потребу, а їхнім упорядникам часто-густо бракувало лексикографічних знань» [9]. У цьому переліку були й російсько-українські словники з ділової мови

та правничої термінології: О. Боярчук наводить перелік з десяти таких словників, виданих протягом 1917–1919 рр. (виділивши з проміж усіх «Російсько-український діловодний словник» Л. Падалки), і – з одинадцяти, виданих у 1923–1933 рр. [3].

О. Боярчук на матеріалі ділової лексикографії досліджує динаміку становлення норм офіційно-ділового стилю в українській мові, виявляючи та характеризуючи основні етапи та тенденції його розвитку; в центрі уваги дослідниці – порівняльний аналіз лексем, що містяться у словниках, тому в її роботі здійснено ґрунтовну порівняльну характеристику словників ділової мови ХХ – початку ХХІ століть, зокрема у цьому контексті схарактеризовано СДМ у порівнянні зі словником «Фразеологія ділової мови» В. Підмогильного і Є. Плужника. Поставлені завдання не передбачають акцентування уваги на фемінівах, проте виявлення головних засад формування реєстру СДМ створило міцне підґрунтя для подальшої систематизації представленої в ньому фемінітивної лексики, оскільки наукова фундаментальна якість словника констатована як закономірний наслідок історії його укладання.

Дослідники характеризують СДМ як найповніший та авторитетніший серед усіх словників ділової мови, виданих у 20-х роках минулого століття [3] і мають для цього усі підстави, зокрема викликає повагу перелік застосованих джерел, опрацьованих упорядниками [8].

Упорядники СДМ чітко визначили і виклали у передмові головні засади реєстру словника: 1) максимально уникали архаїзмів; 2) уникали «новотворів», тобто кальок з російської мови, які автори СДМ не вважають «за догідний науковий матеріал»; 3) дотримувалися настанови щодо однозначності; 4) за потребою подавали й інтернаціоналізми [8].

Серед завдань з добору мовних засобів, придатних для застосування у діловому мовленні, поставала й потреба визначитися щодо подання у СДМ фемінітивів. Фемінітиви у словнику наявні, хоча самі упорядники не вказують ані на підстави для свого рішення щодо подання фемінітивів, ані на принципи їх добору. Можна вважати це однією з причин того, що на разі чітко відокремилися два напрями у дослідженні СДМ: 1) як значущого етапу у формуванні офіційно-ділового стилю в українській мові; 2) дослідження СДМ як не менш важливого етапу еволюції фемінітивної підсистеми в українській мові, на якому допускалося використання фемінітивів у діловій комунікації.

Проте граничне розмежування у напрямках дослідження має й інші підстави, зокрема особливості функціонування фемінітивів в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української мови, адже сьогодні все ще переважає чітка настанова: в офіційно-діловому та науковому стилях форма жіночого роду в офіційних назвах посад та професій визначається як ненормативна. Проте під тиском активного творення і розширеного вживання фемінітивів частина науковців (не кажучи вже про широкий загал) не тільки не проти, але й наполягає на перегляді нормативних засад цих стилів, намагаючись обґрунтувати доцільність вживання фемінітивів у документах, наукових текстах, усній діловій та науковій комунікації. Тут можна погодитися з А. Архангельською: такі ідеї «лише підсилюють некерованість процесів сьогочасної неофемінізації і відкривають простір до різкого маневрування в нормативно-стилістичній орієнтації української мови [1]. І, оскільки прихильники сучасної фемінізації ділової мови найчастіше посиляються на мовні процеси доби українізації як «золотого віку», зокрема й фемінітивів, дослідниця здійснює ґрунтовний аналіз як граматичної традиції ХІХ – поч. ХХ ст., виявляючи погляди щодо закономірностей творення парних фемінізованих найменувань, так і засади фіксування фемінітивів у лексикографії цього періоду, щодо здобутків якого П. Гриценко слушно зауважує: «... лексика доби Українського Відродження зберігає значний матеріал, не освоєний наступними поколіннями словників. Таке освоєння не означає механічного перенесення у мовну практику початку ХХІ ст. лексики, семантики, типів словосполук української мови початку ХХ ст.; ідеться про творче й водночас критичне використання цієї спадщини, використання, а не замовчування» [6].

У процесі розгляду найбільш значущих словників доби українізації, зокрема й СДМ досліджено співвідношення маскулінних та фемінізованих одиниць на позначення жінки за цієї доби, передусім щодо активності творення професійно-статусних фемінітивів. Факти, виявлені в результаті аналізу фемінітивів у реєстрі СДМ, дозволили зробити висновок щодо нерегулярності фемінізації маскулінних найменувань осіб у той час [1]. За мету не ставилося визначити, чи впливає співвідношення маскулінізмів та фемінітивів у СДМ на розвиток української ділової мови (а якщо впливає, то як саме), проте отримані результати є підґрунтям для подальших досліджень у цьому напрямі: визначено кількість фемінізованих найменувань у СДМ (487), лексеми згруповані на основі вираження родо-особових ознак, кількості українських відповідників та ін. Хоча в центрі нашої уваги

СДМ, не можемо не зважити й на загальні висновки А. Архангелької щодо представлення фемінітивної системи у словниках доби українізації загалом, оскільки це стосується і СДМ: «Про те, що укладачі проаналізованих нами словників доби українізації, ... не намагалися утворити парний до чоловічої назви фемінатив за будь-яку ціну, свідчить те, що маскулінізмів на позначення особи ... словник наводить значно більше, ніж парних фемінативів. В одних із опрацьованих нами словників фемінативи представлені більшою мірою, у інших меншою, що спричинилося й особистими поглядами та уподобаннями їх укладачів. ... Крім того, маємо зважати й на те, що фемінізовані позначення жінки не були основним завданням словникових реєстрів, а лише їх окремим сегментом, хтось із укладачів надавав їм більшої ваги, хтось – меншої» [1].

Висновки

Узагальнення та осмислення результатів наявних на разі досліджень дозволило визначити «Словник ділової мови: термінологія та фразеологія» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича як цінне джерело для комплексного вивчення важливого етапу еволюції фемінітивної підсистеми на матеріалі лексикографічної праці, що у добу українізації постала як міцне підґрунтя для формування ділової української мови на національній мовній основі. На разі спостерігаємо два недотичних між собою підходи у дослідженні СУМ: з погляду історії становлення офіційно-ділового стилю в українській мові, в одних дослідженнях, і з боку відображення у ньому фемінітивної підсистеми лексичної системи української мови. Вважаємо, що виявлення головних засад формування реєстру СДМ уможливує подальшу систематизацію представленої в ньому лексики, зокрема й фемінітивної, а також результати цілеспрямованого виявлення та впорядкування поданих у ньому фемінітивів дозволять продовжити систематизоване дослідження процесу складання норм ділової мови у комплексі зі специфікою входження до її складу фемінітивів з метою найбільш повного осмислення процесів та наслідків сучасної фемінітивної «неологізації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
2. Архангельська А. Лексикографічна фіксація фемінативів в українському словникарстві XX–XXI ст. *Slavia Orientalis*. Т. LXX, NR 2, 2021. С. 421–441.
3. Боярчук О. С. Лексика і фразеологія української ділової мови у словниках XX – початку XXI століть : монографія. Київ : Наукова думка, 2023. 288 с.
4. Брус М. П. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 12–24.
5. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. 440 с.
6. Гриценко П. Непроминальний досвід розбудови української мови. Дубровський В. Словник московсько-український. Передмова. Київ: КММ, 2013, С. 3–7.
7. Кубайчук В. П. Хронологія мовних подій в Україні : зовнішня історія української мови. К.: К.І.С., 2004. 176 с.
8. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія : проект / М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич. Репринтне видання. Друк за вид. 1930 р. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XVI, 248 с.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. Вибрані праці : у 2 кн. Кн.1. Мовознавство / упоряд. Л. Масенко. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С.26–279.

Пустовіт Тетяна Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, e-mail: pustovit_tetyana@vntu.edu.ua

Pustovit Tetyana N. – Cand. Sc. (Philology), Associate Professor of Department of Linguistics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa